

Петро САУЖ

доктор філософських наук,
професор, дійсний член (академік)
НАПН України, академік-секретар
відділення вищої освіти

УДК 378(477)“20”

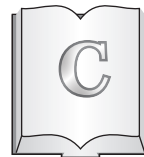
DOI 10.31392/NPU-VOU.2021.1(80).02

**ВИЩА ОСВІТА:
ПОРТРЕТ БЕЗ
ФАНТАЗІЙ
І ПРИКРАС**

© Саух П., 2021

Ключові слова: вища освіта, ренесанс, культурно-цивілізаційна самоідентифікація, експоненційні технології, когнітивний дисонанс, конкурентоспроможність, університет світового класу.

Здійснений системний аналіз вищої освіти, яка зазнала радикальних трансформацій в умовах тектонічних зрушень в усіх сферах людського життя та вивела її за межі традиційної історичної місії. Визначено алгоритм дієвої реакції традиційної вищої освіти, яка має поєднати утилітарну прагматику професійної підготовки фахівця з «прагматикою» фундаментальних знань, завдяки яким інноваційне суспільство забезпечить потреби цивілізаційного розвитку, збереже й посилить його гуманістичний потенціал, наповнить життя і діяльність людини смислами та цінностями. На цій основі осмислені найважливіші точки біфуркації вітчизняної вищої освіти в сучасному технонауковому контексті культурно-цивілізаційної самоідентифікації та запропоновані конкретні кроки в її реформуванні без емоційних афектів та фантазій.

Ьогодні вища освіта є одним із найважливіших соціальних інститутів будь-якого суспільства. Як феномен соціокультурної реальності вона має величезні потенційні можливості щодо збереження і накопичення знань, духовних цінностей і надбань національної культури й відіграє провідну роль в ідентифікації суспільства і є рушійною силою структурних перетворень та інноваційного розвитку. Її стан, ефективність функціонування, значущість у суспільстві виступають показниками розвитку тієї чи іншої держави. Й це не випадково. Умови існування людства в третьому тисячолітті вимагають негайного переходу до нової стратегії розвитку суспільства на основі широкомасштабного використання знань та інформації як випереджувального ресурсу розвитку, а також проривних високоефективних технологій як інструментів цього розвитку. До того ж, система вищої освіти сприймається вже не лише як найважливіший фактор технологічного і соціального розвитку конкретної країни, а як стратегічний фактор вживання цивілізації, подолання її глобальної кризи. Усе це радикально трансформує портрет вищої освіти, виводить її за межі традиційної історичної місії.

Масштаби цих змін виявилися настільки глибокими, що обумовили у світовій академічній спільноті не лише песимістичні прогнози щодо «банкрутства» історичної місії університетів (В. Браун, Ж. Дерріда, П. Друкер, Ж. Ліотар), а й розгубленість перед обрисами постмодерної вищої освіти (Дж. Міллікен, Б. Рідінгс, С. Колліні, М. Фуко) [8; 10]. Багато хто із відомих педагогів висловлює думки, що через якихось 20–30 років великі університетські центри, прославлені університети можуть стати реліквією, а то й, можливо, припинять своє існування як незалежні інститути і співтовариства вчених. Прогнозується, що вони, «оплот зарозумілості й успішних поколінь» у минулому, сьогодні не витримують конкуренції з вузькопрофільними закладами освіти, зорієнтованими на прагматику «лідерних» технологій, яких вимагає економіка четвертої «цифрової» революції (industry 4.0). Проаналізувавши неоліберальний контекст освітніх реформ на Заході, професор Манчестерського університету Террі Іглтон з розпачем говорить про «повільну смерть університету» [6]. Не менш промовисту думку щодо «специфіки маркетизації» сучасної вищої освіти висловлює ексректора Оксфордського університету, яка категорично заявляє, що університет за жодних умов «не має бути ринком... система освіти повинна працювати за іншими принципами» [1]. Постулати кризової трансформації університетської освіти, – передбачав ще наприкінці ХХ століття професор Монреальського університету Білл Рідінгс, – свідчать про те, що «сучасний класичний університет виявився в руїнах» [4].

Незважаючи на песимізм й певне перебільшення цих прогнозів, доля істини в цьому є, і причин для подібного занепокоєння немало. *По-перше*, нині дійсно спостерігається тенденція інкорпорування ідеалів ринку в навчальний процес і в організацію наукової роботи, яка вимагає від університету жити не за логікою соціального інституту, а за логікою виробництва. До того ж, тектонічні зміни в науці, яка стає технонауковим конвеєром, зорієнтованим на ринок, руйнують усталені наукові універси-

тетські традиції. І схоже, високий рівень комерціалізації університетів є незворотним. *По-друге*, відбувається диверсифікація вищої освіти, яка виходить за межі класичних і географічних кордонів. На «ринку вищої освіти» з'являються нові заклади освіти (віртуальні, франчайзингові, корпоративні університети), зорієнтовані, насамперед, на прагматику експоненційних технологій. Вони не лише формують «агресивне конкурентне середовище», а й посилюють процеси масовізації університетської освіти, яка (за усіх її позитивів) загрожує руйнуванням класичної елітарної освіти. *По-третє*, прагнення традиційних університетів до економічної гнучкості та намагання вписатися у глобалізаційні процеси інтернаціоналізації й уніфікації освіти спричиняє «кризу їх національно-культурної ідентифікації». Історично вибудовуючи свою ідентичність з огляду на зміни в характері їх зв'язків із потребами національної держави, сьогодні вони змушені надавати послуги, не прив'язані до місця знаходження. Їхні послуги перетворюються на товар для індивідуального споживання, який можна реалізувати як у будь-якій країні, так і у віртуальному просторі [5].

Якою має бути реакція вищої освіти на ці процеси, як засвідчили знакова Доповідь Римського клубу «Come On! Капіталізм, недалекоглядність, населення та руйнування планети» (2017) [11] та Римське комюніке Міністрів, відповідальних за вищу освіту (2020), ніхто достеменно не знає [9]. Так би мовити, діагноз ставиться, а лікування не прописане. Одне зрозуміло: як би ми не розцінювали ці процеси, скільки б не дискутували щодо обмеженості постмодерної освіти, яка «ігнорує визначальні смисловизначальні людські цінності» й зводить до мінімуму можливості соціокультурного оновлення людини, не помічати цих радикальних змін або протистояти їм було б абсурдно. Залишати незмінною традиційну класичну університетську освіту, продовжувати випускати фахівців, які глибоко розуміють буття, його фундаментальні закони, світоглядно і гуманістично виховані, але мало здатні виконувати

ти соціально-професійні ролі, рівноцінно самогубству. Задаватися в цій ситуації питаннями «як, хто, для чого намагається комерціалізувати вищу освіту?» означає приблизно ту логіку, за якої не будують громовідвід, а створюють товариство по боротьбі з блискавкою. Існує реальний об'єктивний процес глобалізації, масштабного посилення професійної компетентності та інноваційності знань, який розглядає освіту і науку виключно в образі «машини, здатної генерувати нові технології» [3]. Боротися з ним чи протистояти йому, а тим паче шукати, хто це ініціює, – безглуздо. Навпаки, він має вимагати реакції традиційної вищої освіти, яка має розумно поєднати утилітарну прагматику професійної підготовки фахівця з «прагматикою» фундаментальних знань, завдяки яким інноваційне суспільство забезпечить потреби цивілізаційного розвитку, збереже і посилить його гуманістичний потенціал, наповнить життя і діяльність людини смислами і цінностями. Це дозволить класичній вищій освіті не лише зберегти себе, але й надалі виконувати важливу соціокультурну місію, приречену виводити нові покоління в сучасний глобалізований світ професіоналами і гармонійно розвиненими людьми, здатними нести відповідальність за свої дії. Адже важко сьогодні знайти людину, яка б заперечувала, що роль освіти в сучасному суспільстві не лише зводиться до передачі знань і соціального досвіду з покоління в покоління, але й тому, щоб готувати фахівця до діяльності в умовах блискавичних змін і невизначеності, сприяючи виходу з можливих глобальних криз і катастроф, подолати які можливо не на основі застарілих, а випереджувальних знань і дій. Ось чому виникає потреба в такій моделі освіти, яка принципово змінює функції на майбутнє, змінює саме його розуміння.

Але для того, щоб так сталося, важливо в нашій вітчизняній системі освіти не лише осмислити найважливіші точки бифуркації вищої освіти в сучасному технонауковому контурі, трансформації в ренесансному алгоритмі культурно-цивілізаційної самоідентифікації, а й продумані конкретні кроки в її реформуванні без емо-

ційних афектів та фантазій. Із самого початку необхідно чесно сказати, незважаючи на те, що вища освіта за усі роки незалежності України була об'єктом чи не найбільшої кількості реформаторських ініціатив, серед яких: вступ до Болонського процесу; запровадження спроби оптимізації системи ЗВО; трансформація моделі їх фінансування; ухвалення Закону «Про вищу освіту»; реалізація Стратегії реформування вищої освіти в Україні до 2020 р. (за підтримки USAID) та розроблення проекту нової Стратегії розвитку вищої освіти до 2031 року тощо – якісні зміни ледь помітні. Невипадково розбіжність між суспільними очікуваннями й результатами продовжує зростати й призводить до дедалі більшого незадоволення й недовіри. Сьогодні, як і вчора, висловлюються думки, що наша вища освіта є серйозно хворою, її нерідко називають «профанацією», «бутафорським наробразом» з «дармовими дипломами» тощо. І якщо бути чесним, то треба визнати, що в гірких оцінках для нас, освітян, є частка правди. Наша освіта сьогодні відірвана від життя, від науки. Навчальний процес носить репродуктивний характер і перебуває в тісних обіймах логоцентризму й патерналістської педагогіки. Катастрофічно втрачається престиж школи і ЗВО, зникає мотивація до навчання тощо. Нашим спробам реформування вищої освіти весь час бракувало й бракує системності, у програмах і гаслах суб'єктів освітньої політики нерідко присутні елементи популізму, часто висуваються нереалістичні завдання. І що цікаво, усе це має місце не без впливу емоційних та оцінювальних суджень цілої когорти галасливих «експертів» та «експерток». Як наслідок, нинішні намагання реформувати вищу освіту в контексті викликів, пов'язаних із появою та швидким розвитком технологій, комерціалізацією, посиленням глобальної конкуренції, наслідками пандемії коронавірусу тощо призводять до жорсткої поляризації думок в академічному середовищі стосовно майбутнього вищої освіти в Україні. Одні переконують, що нам достатньо «косметичного ремонту» існуючої системи, інші переконані в «руйнуванні її під корінь» і в створен-

ні якісно нової моделі вищої освіти. Правда, поряд із цією поширеною категоричністю існує, на наш погляд, обґрунтована думка щодо поступової, системної і глибокої трансформації вищої освіти. *Портрет української вищої освіти*, бажаємо ми цього чи ні, має враховувати принаймні чотири важливих чинників: *достатньо велику інерційність системи освіти; рівень розвитку вітчизняної економіки; існуючі законодавчі й фінансові обмеження на даному етапі й у короткостроковій перспективі.*

Що це означає? Це означає, що будь-які ідеї щодо реформування, трансформації та «перевинайдення» університетів та вищої освіти загалом мають ґрунтуватися на реальних можливостях і давати відповіді на наявні виклики. Ми, як свідчить практика останніх років, навчилися створювати, так би мовити, «ідеальні моделі». Можливо це й добре. Але ми маємо розуміти, що вони можуть бути лише певним орієнтиром, мають доповнюватися більш реалістичними, не «ідеальними», а наближеними до реалій нашого життя кроками щодо системного реформування освіти, які здатні закласти фундамент випереджувальної, а не пристосовницької освітньої матриці. Кроками, які дають змогу рухатися вперед, можливо, не так швидко, але більш стабільно і з розумінням послідовності дій та значно меншими ризиками.

Сьогодні в Україні, на жаль, багатьох не полишає відчуття когнітивного дисонансу як при спробі об'єктивно оцінити істинний стан академічного середовища, так і при спробі дати оцінку тим рецептам, що пропонуються. Проблемою більшості реформаторських ініціатив є те, що ініціатори практично не прораховують максимально можливі дедлайни реалізації складових реформи, що в результаті може мати сумні наслідки. Іноді створюється враження, що усе це здійснюється, щоб не відставати від моди. Намагаючись оздоровити національну систему вищої освіти, ми не піклувалися й, на жаль, не піклуємося про те, щоб ліки, які застосовуємо, не виявилися ще небезпечнішими, аніж сама хвороба.

Для того, щоб з'ясувати основні риси заявленого «портрету вищої освіти, без при-

крас і фантазій», необхідно, на нашу думку, осмислити найважливіші точки біфуркації та охарактеризувати її основні знакові проблеми. *Першою* такою проблемою є ставлення влади до освіти як до «витратної частини державного бюджету». Звідси – застаріла матеріально-технічна база ЗВО, дисбаланс у фінансуванні різних потреб освітньої галузі (заробітна плата – 68,7%, стипендії – 31%, капітальні видатки – 0,3%). Доки подібний дисбаланс не буде усунений, наші навчальні програми будуть застарівати безмежно, особливо ті, які потребують сучасного обладнання: буде відсутнім фінансування науково-дослідницької діяльності університетів, що гальмує впровадження інноваційних технологій і засобів навчання. *Другою* проблемою є непослідовність та безсистемність трансформацій і невміння орієнтуватися у часі при реалізації окресленої моделі реформування освіти. Жорстко централізована система освіти, де принцип Центру панує над педагогічною громадськістю й освітянськими інституціями, сковує їх ініціативу, а політики визначають характер та послідовність реформування. Ми спочатку беремося реформувати вищу освіту, а згодом середню освіту, не підозрюючи, що вища освіта – це лише вершина айсберга. Як наслідок, сьогодні вносимо серйозні корективи до Закону України «Про вищу освіту». Подібні когнітивні спотворення, тобто своєрідні пастки, помилки, через непродуктивні припущення, здійснюються з однієї причини – порушення аналітичних функцій. *Третьою* проблемою є низький рівень якості освіти, відсутність розуміння того, навіщо потрібна освіта і як її можна монетизувати в якісне життя людини. Невідповідність знань і навичок молодих фахівців потребам ринку праці. Низький рівень інтеграції вищої освіти й виробництва. Більшість ЗВО «не чує» бізнес, і як результат – 91% роботодавців звертають увагу на відсутність практичних знань у випускників, 25% яких влаштовуються на роботу, яка не потребує їхнього рівня освіти. Відтак вітчизняні університети не виступають джерелом компетенцій, інжинірингових послуг та центрами консалтингового сервісу для суб'єктів ринку.

Четвертою проблемою є низька академічна мобільність: як внутрішня (у межах України), так і зовнішня (навчання і стажування за кордоном). Рівень супутніх навичок (soft skills), таких як володіння іноземними мовами, навичками комунікації студентів і викладачів зростає доступ до світових освітньо-наукових і культурних надбань та їх конкурентоспроможність на ринку праці (як національному, так і світовому). Збільшення в останні роки кількості студентів, що виїжджають на навчання за кордон, часто пов'язане не так з академічною мобільністю, як з еміграційними настроями. Із 70 тисяч студентів, які навчалися у 2019 році за кордоном, повернулися в Україну одиниці. Водночас 45% батьків бажали б навчати своїх дітей за кордоном. *П'ятою* причиною є деформованість ціннісно-сміслові орієнтації нашої молоді, смисложиттєвими орієнтирами якої стала тяга до влади, до матеріального благополуччя і грошей, до успіху будь-якою ціною. Звідси актуалізація професій у системі «людина – людина», «людина – знакова система». Скромні професійні ролі в структурі трудового потенціалу «людина – природа», «людина – техніка», а тим паче «людина – школа» нікого не влаштовують і вважаються долею невдах. Близько 50% студентів демонструють інфантильне ставлення до обраної професії. Із 80% випускників шкіл, які стають студентами, збираються працювати за спеціальністю лише 14% [2]. Для більшості головною мотивацією – державна стипендія й диплом. Із цими ціннісними імперативами певною мірою пов'язані корупція й академічна недоброчесність, які, як свідчать соціологічні дослідження, залишаються помітним явищем у вищій освіті. *Шостою* проблемою є відсутність істинної інституційної та академічної автономії закладів вищої освіти. Формально Закон України «Про вищу освіту» значно розширює права і свободи університетів, однак, у зв'язку з цим, постали щонайменше дві перепони: зволікання з переведенням положень Закону в конкретні підзаконні акти, регламенти й процедури, та небезпекую використання засад автономії окремими групами інтересу, зокрема вищою університетською адмі-

ністрацією. Не менш важливим завданням залишається реструктуризація вищої освіти, яка має відповідати Міжнародній стандартній класифікації освіти, тобто диференціювати заклади вищої освіти за видами («А» – для подальшої освіти і висококваліфікованої праці й «Б» – для ринку праці). *Сьомою*, не менш важливою проблемою, є криза трудової мотивації, низька заробітна плата професорсько-викладацького персоналу і його швидке старіння. Рівень заробітної платні в системі освіти залишається значно нижчим, ніж в інших секторах економіки. Проблемою більшості викладачів є те, що вони не мають практичного досвіду роботи за спеціальністю, яку викладають. Для ефективної роботи викладачі мали б мати 10–15 років практичної роботи в тій сфері, у якій вони працюють. До того ж, в Україні відсутні будь-які програми стажування викладачів закладів вищої освіти в школах, компаніях, сфері бізнесу для набуття й удосконалення практичного досвіду: «світ викладання в університеті», «світ виробництва», «світ школи» – не перетинаються.

Для того щоб забезпечити ренесанс національної вищої освіти, зробити її конкурентоспроможною, а портрет – привабливим, потрібно зробити принаймні три найважливіші кроки. *Перший*. Фундаментом стратегії модернізації українського суспільства має стати соціально-освітня детермінізм, який виступив би не запереченням, а новою фазою розвитку детермінізму соціально-економічного. Це означає не відмову від визнання визначальної ролі економічного фактора в розвитку суспільства, а визнання архіважливої ролі освіти в розвитку сучасної економіки як фундаментальної основи суспільного життя. Економічні відносини в освіті (зокрема, вищій) носять неринковий характер, а обсяги фінансування закладів вищої освіти не залежать від якості освітніх послуг, що вимагає нової економічної моделі функціонування освіти. Звісно, цей крок передбачає серйозні зміни в державному курсі соціально-економічної політики і внутрішньої політики загалом, але він (а можливо, лише він) може повернути благоговіння перед освітою і наукою в

суспільстві, ліквідувати прагматичні і конформістські перекося у свідомості молодих людей, вселити соціальний оптимізм в освітаня та стати передумовою інноваційно-технологічного прориву України.

Другий крок. Системна, прозора і науково обгрунтована модель трансформації освіти має бути не лише предметом суспільного консенсусу, а й ствердним переконанням у політичній тягlostі, коли зміна влади не призводить до скасування окремих компонентів реформи, зокрема тих, що мають системне значення. Реформа має бути не задля реформи, або задля руху в Болонський процес, а реформа задля підвищення якості вищої освіти, яка б забезпечила життєвий успіх людини і суспільства загалом. Це передбачає: масштабну інвентаризацію освіти, її об'єктивний моніторинг, із можливою структурною реорганізацією і добудовою її окремих ланок. Звісно, найперше в епіцентрі всіх освітянських трансформацій повинен бути зміст освіти. Втілений у державних стандартах, навчальних програмах, підручниках та інших методичних ресурсах, він має постійно оновлюватися відповідно до потреб кожного конкретного періоду. Але забезпечити цей динамізм можна лише на шляху відходу від надмірної централізації у визначенні змісту освіти. Нова, модернізована модель освіти має будуватися на двох рівнях: нормативному (загальнодержавному) і вибірково-му (регіональному), який повинен бути вибірково компетентією регіонів та закладів освіти. Водночас загальнодержавна складова змісту освіти, яка має забезпечувати єдиний рівень фундаментальної освіти, не повинна перевищувати 70%, а вибіркова має становити до 30%. Лише така модель може змінити спрямованість освітнього процесу, забезпечити використання засвоєних знань для практичного життя (як професійного, так і громадського), бути мобільною і податливою до зміни інтеграції освіти, науки, виробництва та примусить заклади освіти бути значно активнішими й поворотними в переорієнтації на підготовку нових дефіцитних для ринку фахівців. Така модель має стати одним із векторів стратегії реформування освіти.

Іншим, не менш важливим вектором у цій справі має стати створення освітньо-промислових груп (ЗВО і підприємств), які об'єднують за принципом спільної участі свої матеріальні та нематеріальні активи для реалізації інвестиційних та інших проєктів і програм, що спрямовані на підвищення якості підготовки фахівців та поліпшення матеріально-технічної бази та інфраструктури. Окремі галузеві освітньо-професійні групи могли б включати, окрім закладів вищої освіти, професійно-технічні навчальні заклади, загальноосвітні школи, комплексні курси перепідготовки фахівців тощо. Усе це сприяло б розширенню практики соціального партнерства з компаніями-роботодавцями, залученню останніх до розроблення навчальних програм вищої освіти, розвитку soft skills студентів через розроблення відповідних програм, залученню представників компаній до проведення занять (читання лекцій, проведення майстер-класів), запровадженню програм стажування викладачів у компаніях для набуття (удосконалення), практичного досвіду.

Третій крок. Здійснити детальну інвентаризацію й оптимізацію мережі ЗВО шляхом їх консолідації, об'єднання, укрупнення на основі науково обгрунтованої державної цільової програми. Привести структуру вищої школи відповідно до Міжнародної стандартної класифікації освіти, тобто диференціювати за видами згідно з рівнями і типами («А» – для подальшої освіти і висококваліфікованої праці, «Б» – для ринку праці). Використовуючи досвід європейських країн, ЗВО доцільно було б поділити на три типи: дослідницькі університети (швидше за все – окремі класичні й політехнічні університети); університети прикладних наук (ЗВО широкого профілю) і вузькоспеціалізовані вищі школи (наприклад, мистецькі ЗВО). Поряд із цим стратегія розвитку системи вищої освіти мала б передбачати культивування й реалізацію ідеї університету світового класу в короткостроковій перспективі, який виступив би сьогодні найбільш яскравим прикладом конкурентоспроможності закладів вищої освіти на міжнародному рівні [7].

Важливо було б подібну класифікацію закріпити на рівні нашого законодавства.

Лише за таких умов вища освіта може стати системою випереджувальною, оскільки спосіб її реагування на швидкоплинні, соціально-економічні умови – передбачення, чутливе уловлювання привабливої енергії бажаного майбутнього, а не пристосування до того, що відбувається. Вона має спи-

ратися на процеси, яким належить визначати образ XXI століття: глобалізації і етноренесансу, діджиталізації і становлення культури світу, розумного обмеження технізації і створення якісно нових технологій. Тобто всього того, на чому наголошують автори ювілейної доповіді Римського клубу «Come on!» і що передбачає концепція університету 3.0, яка проглядається на горизонті.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Гонзало В.** Университет – это не рынок, тут другие принципы. URL: <https://www.vedomosti.ru/management/characters/2016/01/19/624525-universitet-eto-ne-rinok-tut-drugie-printsipi>
2. **Квіт Сергій.** Дорожня карта реформування вищої освіти України. URL: <http://education-ua.org/ua/articles/1159-dorozhnya-karta-reformuvannya-vishchoji-osviti-ukrajini>
3. **Кремень В. Г., Луговий В. І., Саух П. Ю.** Освіта і наука – основа інноваційного розвитку // Вісник Національної академії педагогічних наук. 2020. № 2(2).
4. **Ридингс Б.** Университет в руинах. Минск, 2009.
5. **Саух П. Ю.** Вища освіта в очікуванні майбутнього ренесансу: проблеми й перспективи. Український контекст // Наукове забезпечення розвитку освіти в Україні: актуальні проблеми теорії і практики (до 25-річчя НАПН України): зб. наук. праць. Київ: Вид. дім «САМ», 2017. С. 329–330.
6. **Терри Иглтон.** Медленная смерть университета. URL: https://scepisis.net/library/id_3672.html
7. **Саух П. Ю.** Стратегічне бачення нової моделі освіти: рух до створення університетів світового класу // Вісник Національної академії педагогічних наук. 2020. № 2(2).

REFERENCES

1. **Gonzalo, V.** (2016). Universitet – eto ne rynok, tut drugiye printsipy [University is not a market, there are different principles]. URL: <https://www.vedomosti.ru/management/characters/2016/01/19/624525-universitet-eto-ne-rinok-tut-drugie-printsipi> (in Russian).
2. **Kvit Serhiy.** Dorozhnya karta reformuvannya vyshchoyi osvity Ukrayiny [Roadmap for reforming higher education in Ukraine]. URL: <http://education-ua.org/en/articles/1159-dorozhnya-karta-reformuvannya-vishchoji-osviti-ukrajini> (in Ukrainian).
3. **Kremen, V.G., Luhovyy, V.I., Saukh, P.Yu.** (2020). Osvita i nauka – osnova innovatsiynoho rozvytku [Education and science – the basis of innovative development] Visnyk Natsional'noyi akademiyi pedahohichnykh nauk – Bulletin of the National Academy of Pedagogical Sciences. № 2 (2). (in Ukrainian).
4. **Readings, B.** (2009). Universitet v ruinakh [University in ruins]. Minsk. (in Russian).
5. **Saukh, P.Yu.** (2017) Vyshcha osvita v ochikuvanni maybutn'oho renesansu: problemy y perspektyvy. Ukrayins'kyy kontekst [Higher education in anticipation of the future renaissance: problems and prospects. Ukrainian context]. Naukove zabezpechennya rozvytku osvity v Ukrayini: aktual'ni problemy teorii i praktyky (do 25-richchya NAPN Ukrayiny): zbirnyk naukovykh prats. – Scientific support of education development in Ukraine: current issues of theory and practice (to the 25th anniversary of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine): a collection of scientific papers (pp. 329-330). Kyiv: Ed. SAM House. (in Ukrainian)
6. **Terry Eagleton.** Medlennaya smert' universiteta [The slow death of the university]. URL: https://scepisis.net/library/id_3672.html (in Russian).
7. **Saukh, P.Yu.** (2020). Stratehichne bachennya novoyi modeli osvity: rukh do stvorennya universyativ svitovoho klasu [Strategic vision of a new model of education: the movement to create world-class universities] Visnyk Natsional'noyi akademiyi pedahohichnykh nauk – Bulletin of the National Academy of Pedagogical Sciences. № 2 (2). (in Ukrainian).

8. **Collini S.** The Dismantling of the Universities: From Robbins to McKinsey // London Review of Books. London: LRB Ltd, 2011. Vol. 16; **Ellen Hazelkorn.** What does Global Higher Education Mean for University Leaders? URL: <https://arrow.tudublin.ie/cgi/viewcontent.cgi?article=1064&context=cserrep>
9. Draft 6 of the Rome Ministerial Communiqu 6 NEO.docx
10. **Kharas H.** The Unprecedented Expansion of the Global Middle Class. URL: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2017/02/global_20170228_global-middle-class.pdf
11. **Von Weizsaecker E., Wijkman A.** Come on! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet. Springer, 2018. 220 p.